

Förundersökning av
fornlämning 290 och 291
i Växjö socken

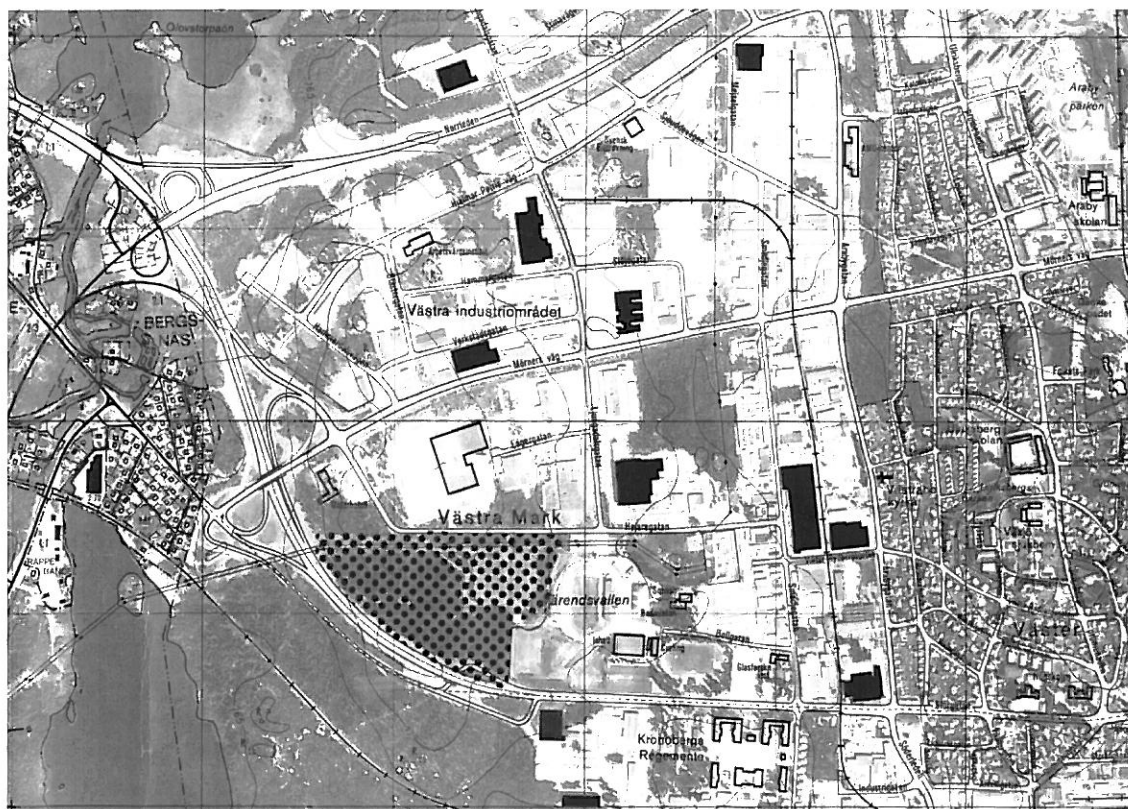
Rapport Smålands museum
1998:3
Lotta Högrell

INNEHÅLL

1 INLEDNING	2
2 TOPOGRAFI	2
3 FORNLÄMNINGSMILJÖ	3
4 OMRÅDET I HISTORISK TID	4
5 TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR	4
6 FORNLÄMNINGEN	5
7 SYFTET MED UNDERSÖKNINGEN	5
8 METOD	5
9 RESULTAT	6
9.1 BOPLATSLÄMNINGAR	6
9.2 FOSSIL ÅKERMARK	7
9.3 GRAVAR	7
10 TOLKNING	8
10.1 FOSSIL ÅKERMARK	8
10.2 BOPLATSAKTIVITETER	8
11 SAMMANFATTNING	8
12 FORTSATT ARBETE	9
13 TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	11
14 KÄLLFÖRTECKNING	11

1 INLEDNING

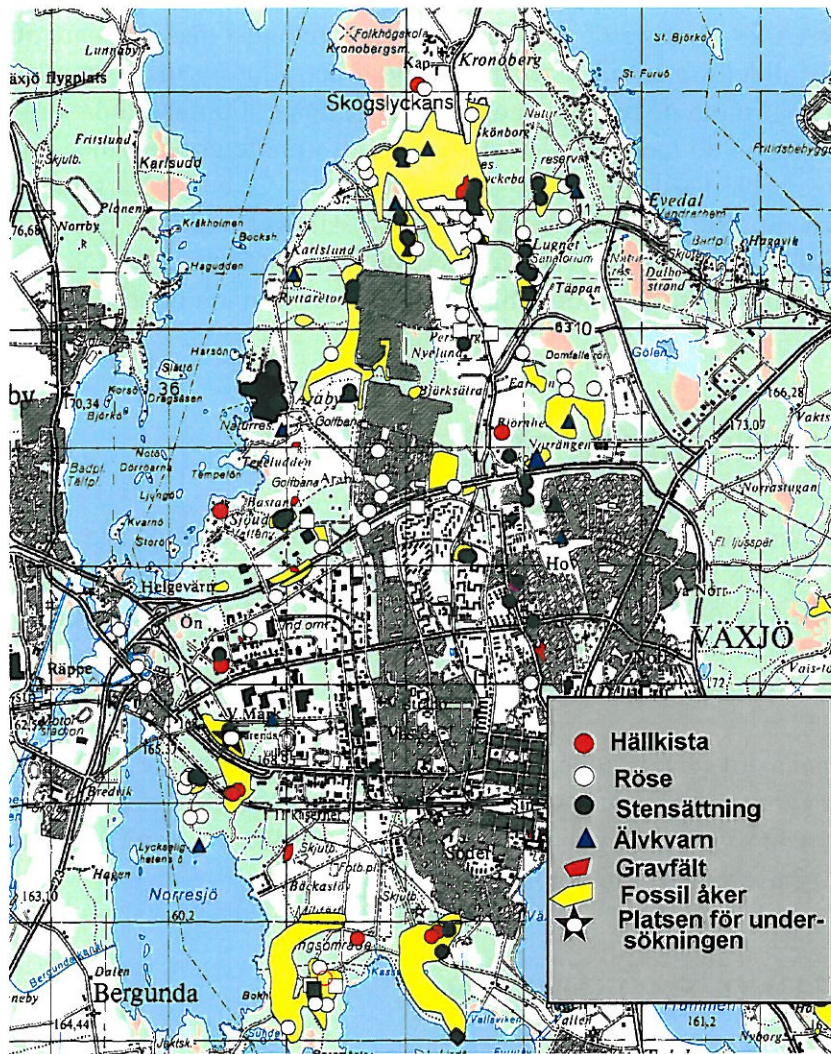
I samband med den inventering av området kring Växjö som gjordes åren 1993–94 påträffades en mängd nya områden med fossil åkermark, både i Växjös omgivning och på industriområdena kring staden. Ett av dessa, RAÄ 291, är beläget mellan Värendsvallen, stormarknaderna i kvarteret Samarkand och riksväg 25 på Västra Mark i Växjö. Inom RAÄ 291 fanns också en förhistorisk grav registrerad, RAÄ 290. Området är aktuellt för detaljplaneläggning, och inför planerad exploatering gjordes därför dels en arkeologisk förundersökning inom fornlämningen, dels en arkeologisk utredning inom de angränsande markområdena. Orsaken till att arbetet delades upp i två undersökningar var att Länsstyrelsen i Kronobergs län inte ansåg det vara möjligt att besluta om ett förundersökningsområde som gick utanför den i fornminnesregistret avgränsade fornlämningen. Arbetena utfördes av Smålands museum och Miljöarkeologiska laboriet vid Umeå universitet på uppdrag av Växjö kommun.

Figur 1. Ekonomiska kartan med platsen för undersökningen skrafferad. Skala 1:20 000.

2 TOPOGRAFI

Växjötrakten domineras av mjukt rundade moränformer med ställvis uppstickande bergspartier. Höjden över havet varierar mellan 163 och 195 meter, med enstaka högre punkter som Kvälleberg med 219 m ö h, beläget 3 km nordväst om Västra Mark. Den dominerande jordarten är sandig, siltig morän. Platsen för undersökningarna utgörs av en svagt sydsluttande höjdrygg som löper i nord-sydlig sträckning. I sydväst avslutas området av en relativt skarp sluttning ner mot motorvägen. Centralt i området finns en mindre svacka.

Figur 2. Fornlämningsskildern i området. Platsen för undersökningen markerad med en stjärna.

3 FORNLÄMNINGSMILJÖ

Området kring Helgasjön är mycket rikt på lämningar från senneolitikum och fram till vikingatid, men även enstaka boplatser från mesolitikum är kända i anslutning till sjön. Hela det centrala Varend framstår i ett riksperspektiv som en tät befolkad bygd under bronsålder och äldre järnålder. Typiska fornlämningar för trakten är ensamliggande hällkistor, rösen och stensättningar med diametrar på 10–25 meter, älvkvarnsförekomster i block och fossil åkermark i form av röjningsröseområden, som förekommer i stor mängd. Mycket få lokaler med stensträngar och terrasskanter är kända, trots den nya inventeringen.

Söder om det undersökta området, omedelbart söder om riksväg 25, finns ett område med fossil åkermark och tre hällkistor. Området har tidigare hängt ihop med RAÄ 291. Ca 150 meter väster om detta finns ett fornlämningsområde med rösen, fossil åkermark och älvkvarnar. En kilometer sydsydost om RAÄ 290–291 finns ett järnåldersgravfält med ca 50 runda, övertorvade stensättningar och ett tiotal ovala, ofyllda stensättningar.

150 meter norr om RAÄ 291 finns en praktfull älvvarnsförekomst med närmare 50 älvvarnar i ett block, alldeles bredvid Mörners väg. Vad beträffar fossil åkermark finns endast mindre rester kvar inom de bebyggda områdena. Knappt 500 meter norr om RAÄ 291 finns en hällkista, och 200 meter nordost om denna ett mindre gravfält med ett röse, 13 runda stensättningar och två skeppsformiga stensättningar. Ca en kilometer norr om RAÄ 291 finns ett par mindre, bevarade områden med fossil åkermark och gravar. Ett av områdena, RAÄ 199 i kv Fyren, undersöktes av Smålands museum 1996 (Skoglund 1996a). Vad som i övrigt har funnits inom området är borttaget utan undersökning under 1960–80-talen.

4 OMRÅDET I HISTORISK TID

Det aktuella området har tidigare hört till Bäckaslövs by. Bäckaslöv brändes av danskarna år 1612, och byn återhämtade sig aldrig utan lades öde. Under 1700-talet fördes marken över till Växjö stad. Delar av Bäckaslövs tidigare åkermark nyttjades under 1700 – 1800-talen av stadens borgare till täppor, men den största delen, bland annat det aktuella området, nyttjades som bete och utmark.

Några kartor över Bäckaslövs by, från den tiden byn existerade, finns inte. Den äldsta kartan är från 1725 och visar Växjö stads täppor, kålgårdar och betesmarker. Kartan är i mycket dåligt skick, men såvitt möjligt att utläsa finns inga indikationer på att odling skulle ha förekommit i nyare tid inom det nu undersökta området.

5 TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR

Smålands museum har tidigare undersökt fossil åkermark av liknande slag som RAÄ 291. I kv Fyren utfördes år 1996 en arkeologisk förundersökning av ett område med fossil åkermark som enligt fornminnesregistret utgjordes av ca 25 röjningsrösen. Karteringen visade att det fanns ca 40 röjningsrösen och sex terrasskanter inom fornlämningen. Några boplatslämningar påträffades inte vid undersökningen. Den fossila åkermarken daterades till äldre järnålder. Två av dateringarna gäller en terrasskant, som var uppbyggd i två skikt. Det yngre skiktet daterades till 70–420 e Kr och det äldre till 345 f Kr–130 e Kr. Ett röjningsröse daterades till yngre romersk järnålder–folkvandringstid. Några ytterligare undersökningar gjordes inte.

I kv Nyelund undersöktes ett område med fossil åkermark i form av röjningsrösen och stensträngar sommaren 1994 (Skoglund 1994). Dessutom påträffades ett mindre antal anläggningar under mark, bl a härdar. Dateringarna låg i två tidsskikt, dels äldre bronsålder, dels förromersk järnålder.

Undersökningar i Fylleryd, nordost om Växjö, visar att den fossila åkermarken där främst tillkommit under bronsålder och äldre järnålder, även om det också förekommer ett mindre antal dateringar till vikingatid–tidig medeltid (Högrell 1995, Skoglund 1996).

De samlade dateringarna av fossil åkermark i Växjötrakten visar på en stark odlingsexpansion under äldre järnålder, medan gravarna visar att området har varit brukat av människor sedan neolitikum.

6 FORNLÄMNINGEN

RAÄ 290 utgörs av en stensättning med kantvall, 15 m i diameter. Kantvallen är 2–3 meter bred och, 0,2–0,4 meter hög. RAÄ 291 utgörs enligt fornminnesregistret av ett område med cirka 40 glest spridda röjningsrösen, 3–6 meter i diameter och 0,2–0,5 meter höga och en stensträng, 40 meter lång, 2–3 meter bred och 0,2 meter hög.

7 SYFTET MED UNDERSÖKNINGEN

Syftet med förundersökningen var att undersöka om där fanns fornlämningar dolda under mark, främst boplatser, inom den del av RAÄ 291 som skulle exploateras, samt att avgränsa och datera dessa. Syftet med utredningen var att undersöka om det fanns någon fornlämning i utredningsområdet utanför den kända fornlämningen RAÄ 291. Undersökningarna syftade också till att ta reda på den fossila åkermarkens utbredning och innehåll. Som en del i arbetet ingick också att pröva en mer utvecklad prospekteringsmetod för att på naturvetenskaplig väg analysera markanvändningen inom området och därmed kunna minimera ingreppen i den fossila åkermarken.

8 METOD

Arbetet inleddes under augusti med en kartering av de fossila formelementen och en markkemisk kartering. Hela den fossila åkermarken karterades, även de delar som inte hotas av exploatering. Alla då synliga fossila formelement markerades av personal från Smålands museum och mättes in av Växjö kommuns stadsingenjörsenhet. Karteringen av formelementen försvårades av vegetationen, som förutom ett kraftig täcke av mossa och ris också bestod av rikligt med ormbunkar.

Syftet med den markkemiska karteringen, som utfördes av Miljöarkeologiska laboratoriet vid Umeå universitet, var att undersöka markanvändningen inom området, i första hand vad beträffar äldre boplatser, men också de agrara aktiviteter som avspeglar sig den fossila åkermarken. De markkemiska analyserna inkluderade analys av fosfathalt, organisk fosfat, glödningsförlust och magnetisk susceptibilitet. Resultaten av analyserna har vägts mot varandra för att få fram en bild av markanvändningen inom området. För en utförligare beskrivning av metoden och resultat hänvisas till rapporten *Miljöarkeologisk prospektering av RAÄ 290 samt 291, Växjö sn (Västra Mark)* (Engelmark, Linderholm & Olofsson 1997).

Fossil åkermark är en komplicerad fornlämningstyp att undersöka, och risken är stor att man vid sökschaktning efter boplatzlämningar gräver sönder den. De krav som en provschaktning i syfte att lokalisera boplatser ställer innebär ofta att den fossila åkermarken förstörs i ett tidigt skede. Det är en fördel att dra schakten i nord-sydlig riktning, då det ökar chansen för att träffa på huslämningar. De krav som fossil åkermark ställer innebär att hänsyn måste tas till sluttnings- och erosionsprocesser, vilket leder till att schakten bör dras i sluttnings riktning, vilket vanligen innebär en orientering i öst-väst.

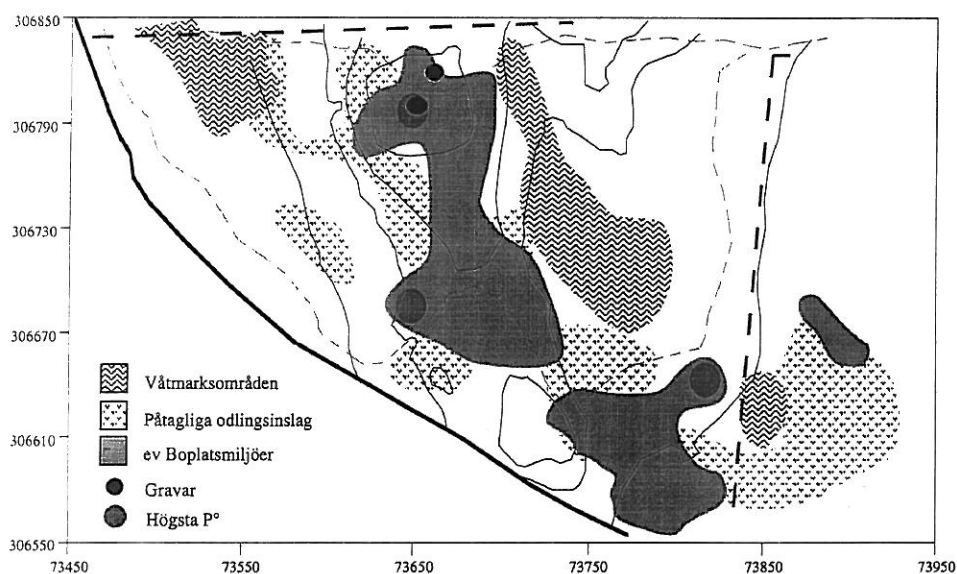
Provschakt lades ut inom de områden som pekats ut av Umeå universitet som möjliga boplatsoområden samt på den mindre höjden i områdets sydöstra del där enligt fornminnesregistret skörbränd sten skulle ha påträffats vid inventeringen. Den totala längden schakt var 410 meter. Schaktbredden varierade mellan 1,2 och 2,5 meter. Schaktningen utfördes med stor försiktighet för att inte orsaka alltför stor skada på den fossila åkermarken.

I samband med provschaktningen kompletterades karteringen.

9 RESULTAT

9.1 Boplatsslämningar

Kombinationen av fosfathalt (P°) och magnetisk susceptibilitet (MS) visade på två större områden med bosättningskaraktär, det ena omkring stensättning RAÄ 290 och söderut från denna, och det andra i sydöstra delen av undersökningsområdet (Engelmark, Linderholm & Olofsson 1997). Den rumsliga variationen av P° var sporadisk och gav inte intryck av någon mer långvarig eller omfattande bosättning. MS visade mer sammanhållet högre värden över de presumtiva bosättningsytorna.

Figur 3. En tolkning av markanvändningen över Västra Mark, baserad på en sammanställning av markkemiska data. Ur Engelmark, Linderholm & Olofsson 1997. Koordinaterna angivna i Växjö kommuns koordinatsystem.

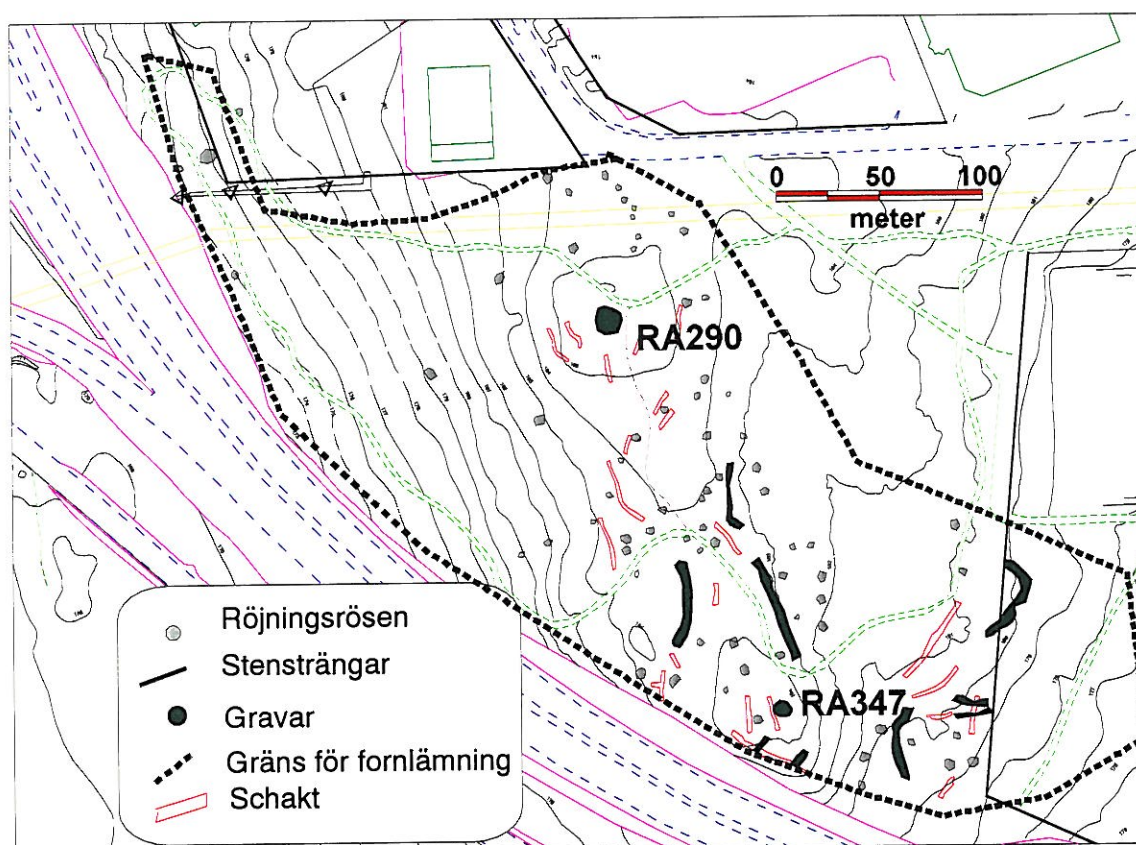
Vid schaktningen påträffades endast två anläggningar. Den ena utgjordes av en grop i schakt 9, 0,4x0,25 meter N-S och 0,1 meter djup. Fyllningen utgjordes av brungrå, sandig silt med träkolfragment. Den andra, A 2, utgjordes av ett stolphål, 0,15x0,2 meter N-S och 0,12 meter djup. Fyllningen utgjordes av sotig sand med rikligt med träkol, belägen i anslutning till stensättningen RAÄ 347. Ett kolprov från A2 daterades till 5270 ± 70 BP (Ua-12 773), kalibrerat med Stuiver&Becker 1987 till 4332–3970 f Kr, det vill säga till övergången mellan mesolitikum och neolitikum.

Någon skörbränd sten påträffades inte vid undersökningen.

9.2 Fossil åkermark

Glödningsförlusten i kombination med fosfatprover med höga andel organiskt bunden fosfat visar att det förekommit stallgödslade åkrar inom området. Detta är intressant, då vi i tidigare undersökningar utgått från att stallgödsel i allmänhet inte använts inom den här typen av områden. Några analyser av glödningsförlust har inte utförts i samband med Smålands museums tidigare undersökningar.

Den fossila åkermarken visade sig vara av större areell omfattning än vad som tidigare var känt. Totalt karterades ett sjuttiototal röjningsrösen, åtta stensträngar och en terrasskant. Röjningsrösen är 2–5 meter i diameter och 0,1–0,4 meter höga. Stensträngarna är 2–4 meter breda och 0,1–0,3 meter höga. En total kartering av de fossila fornelementen visade sig inte möjlig att göra med befintlig vegetation och ytterligare lämningar kommer att påträffas i samband med senare undersökningar. Fyra av stensträngarna var inte synliga ovan mark, utan upptäcktes först i samband med provschaktningen. Endast en stensträng var känd sedan tidigare.

Figur 4. Undersökningsområdet med fossil åkermark, gravar och schakt. Fornlämningen avgränsade utifrån förekomst av fossila åkerformer samt markkemiska analyser.

9.3 Gravvar

En tidigare okänd grav, RAA 347, påträffades i områdets sydöstra del. Graven utgjordes av en stensättning, 10 meter i diameter och 0,3 meter hög. Dess totala utbredning visade sig under sökschaktningen, då ett schakt drogs väster om lämningen, som först tolkats som ett röjningsröse med en diameter om ca 5 meter. I schaktets östra del i framkom en stenpackning som visade sig höra till det förmodade röjningsröset. Misstanken om att det rörde sig om grav väcktes därmed, varefter halva stensättning avtorvades för att

säkerställa dess karaktär. Stensättningen var belägen på kalberg med ett matjordstäckes om 0,15–0,2 m.

10 TOLKNING

10.1 Fossil åkermark

Med tanke på hur tät vegetationen var vid karteringstillfällena, samt på hur mycket som framkom vid schaktning, kan det vara vanskligt att försöka tolka karteringen redan nu. Nya formelement torde framkomma, främst i nordväst och i sydost.

Stensträngarna och terrasskanterna representerar inte något regelbundet bandparcellsystem av det slag som påträffats i södra Västergötland och angränsande områden (Mascher 1993). Bandparcellsystemen är orienterade tvärs över höjdryggar och drumlinor och täcker ofta arealer om tiotals hektar upp till en km². Parcellbredden varierar mellan ca 20 och 40 meter, och längden kan uppgå till flera hundra meter. Bandparcellerna utgör inte brukningsparceller utan visar snarare någon form av ägostruktur. Inom bandparcellerna har man kunnat identifiera mindre brukningsytor.

Stensträngarna på Västra Mark har heller inga likheter med stensträngssystemen i Östergötland och Mälardalen. Dessa utgörs av utrasade enkelmurar som fungerat som hägnader. Stensträngarna på Västra Mark bör tolkas som åkeravgränsningar, vilka uppkommit i samband med brukning. Möjligen skulle de två kraftigare stenmurarna centralt i området också kunnat ha en funktion som hägnad.

Ett begrepp som emellanåt används i analysen av röjningsröseområden är "kastavstånd". Begreppet har introducerats av den norska arkeologen Ellen Anne Pedersen, som utgår från att stenmaterialet i rösena i allmänhet är av storlek som en normalstark person kan kasta upp till fem meter. Utgångspunkten är att man inte har ansträngt sig med att bära stenen längre sträckor för att få större stenfria ytor i de områden där rösena ligger på upp till tio meters avstånd från varandra.

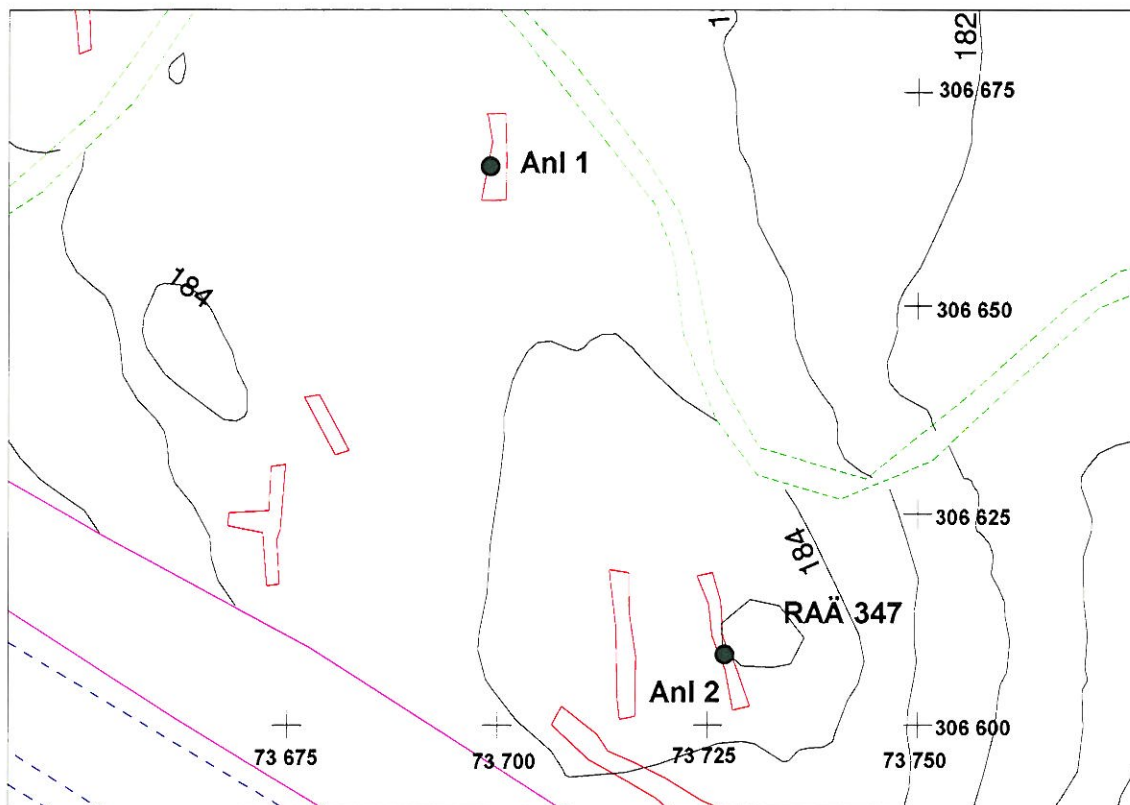
Inom RAÄ 291 ligger röjningsrösena förhållandevis glest. Visserligen har 80 % av rösena ytterligare ett röse på ett avstånd av tio meter eller mindre, men endast 20 % av rösena har mer än ett formelement inom tio meter. Räkna man bara relation röse–röse blir det endast 10% som har fler än en relation.

Orsakerna till detta kan vara flera. En faktor som kan påverka bilden är bristerna i karteringen. En annan faktor kan vara att man faktiskt kanske inte har odlat över hela ytan. Detta motsägs av resultaten från glödningsförlusten, där man kan se tydliga spår av stallgödsling också inom de delar av området där formelement ännu inte påträffats. Ytterligare en orsak kan vara en omarrondering av åkermarken, i samband med vilken sten från röjningsrösen använts till att bygga stensträngarna. Enligt det sista förslaget skulle röjningsrösena och stensträngarna dels vara oliktidiga, dels representera något differentierade odlingssystem.

10.2 Boplatsaktiviteter

De anläggningar som påträffades är av så ringa omfattning att någon mer djupgående tolkning knappast är möjlig. De representerar sannolikt inte permanenta boplatser. Anläggning 2, i anslutning till RAÄ 347, kan visserligen ha ett visst intresse som

indikation på aktiviteter under övergången mesolitikum–neolitikum. Tidigare undersökningar, bland annat i Hamneda (rapport under utarbetande) har man träffat på stenåldersboplatser i höjdlägen. Dessa har emellertid givit både anläggningar och fynd.

Figur 5. Anläggningarnas läge.

11 SAMMANFATTNING

Smålands museum har i samarbete med Miljöarkeologiska laboratoriet vid Umeå universitet utfört en arkeologisk förundersökning och utredning av RAÄ 291, Växjö socken. Den miljöarkeologiska analysen visade på områden med möjliga boplatzlämningar, som vid schaktning sedan inte visade några boplatzlämningar. Den fossila åkermarken visade sig vara mer omfattande och komplex än vad som tidigare varit känt.

12 FORTSATT ARBETE

Undersökningen har givit vissa resultat, om än inte rikligt de som förväntades. Till de mer oväntade hör att stora områden, enligt de markkemiska analyserna, är påtaglig påverkande av stallgödsel, även områden där hittills inga fossila åkerelement kunnat identifieras. Ett annat oväntat resultat är att vi faktiskt inte träffade på några anläggningar som kunde peka på boplatser inom området.

Frågor som man bör gå vidare med är:

- Vilka delar av området har egentligen varit odlade? Resultaten av den markkemiska analysen och av karteringen ger något olika bilder av markanvändningen. Både

karteringen av fossila åkerelement och den markkemiska karteringen bör därför kompletteras.

- Vilken är stensträngarnas utbredning, funktion och ålder, inte minst deras kronologiska relation till röjningsröseerna? Har stensträngarna tillkommit genom en omarrondering av åkermarken eller är de samtida med röjningsröseerna?
- Vilka kronologiska relationer har gravarna i förhållande till den fossila åkermarken?

13 TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Topografisk kartblad	5 E Växjö
Ekonomiskt kartblad	54 17 Växjö
Höjd över havet	163-185 m
Koordinat SV	63064/14365
Smålands museum Dnr	219-97
Länsstyrelsen Dnr	222-2410-97

14 KÄLLFÖRTECKNING

Högrell, Lotta 1995. Arkeologisk förundersökning och utredning etapp II, Fylleryds Golfbana, Fylleryd 1:1, Gårdsby socken, Växjö kommun. *Smålands museum rapport*

Engelmark, R, Linderholm, Johan, Olofsson, Johan. Miljöarkeologisk prospektering av RAÅ 290 samt 291, Växjö socken (Västra Mark). *Miljöarkeologiska laboratoriet rapport*

Mascher, Catharina 1993. Förhistoriska markindelningar och röjningsröseområden i Västsveriges skogsbygder. Kulturgeografiskt seminarium 2/93. Stockholm.

Skoglund, Peter, 1994. Arkeologisk förundersökning, kv Nyelund, Växjö socken, Växjö kommun. *Smålands museum rapport*.

Skoglund, Peter 1996a. Arkeologisk förundersökning, kv Fyren, Växjö socken, Kronobergs län. *Smålands museum rapport 1996:1*

Skoglund, Peter, 1996b. Arkeologisk förundersökning, Glasrikets golfklubb, Fylleryd 1:1 och 2:1, Gårdsby socken, Kronobergs län. *Smålands museum rapport 1996:2*.

ARKIV: Lantmäteriets arkiv i Kronobergs län, Akt 1, Växjö socken
Riksantikvarieämbetets Fornminnesregister

